

Politik İstikrarsızlık ve Tunus*

Taner KARAKUZU**
İlker LİMON***

Özet

Yazında Arap Baharı olarak anılan isyanlar mikro ve makro düzeyde birçok dengeyi değiştirmiştir. Arap Baharı tüm Orta Doğu coğrafyasını derinden etkilemiştir. Bu etkilerden en önemlisi politik istikrarsızlıktır. Bu çalışma “Politik istikrarsızlık Tunus’un siyasi ve sosyal hayatını nasıl etkilemiştir?” sorusuna cevap verme amacıyla kaleme alınmıştır. Tunus’ta yaşanan politik istikrarsızlığın çözümlenmesi amacıyla temel parametreler olarak; Başarısız/Kırılgan Devlet Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi, Küresel Barış ve Terör Endeksleri kullanılmıştır. Söz konusu bu endeksler ölkelerin uluslararası sistemdeki yerlerinin ve toplumsal dinamiklerinin istikrarlı olup olmadıklarının tespiti bakımından önem arz etmektedir. Çalışma kronolojik olarak 2010-2018 dönemi ile sınırlandırılmıştır. Bu makale söz konusu tarih aralığında Tunus’ta yaşanan politik istikrarsızlığın incelenmesini amaçlamıştır. Çalışmada ilkin Tunus’un tarihsel arka planı hakkında kısa bir bilgi verilecektir. İkinci olarak politik istikrarsızlık kavramı incelenecektir. Ardından çalışmanın bağımsız değişkenleri temelinde Tunus’ta baş gösteren politik istikrarsızlık çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Politik İstikrarsızlık, Kırılgan/Başarısız Devlet, Küresel Barış-Terör, İnsani Gelişme

Political Instability and Tunisia

Abstract

Uprisings which are known as Arab Spring in the literature have changed many things at micro and macro levels, which has been affected the entire Middle Eastern region deeply. Most important output of these uprisings is the political instability. This study aims at answering the following question: "How influenced the political instability political and social life of Tunisia?" In order to analyse the political instability in Tunisia it will be used some basic parameters such as Fragile/Failed State, Global Peace-Terror and Human Development indices that are very essential to find out the rankings of states in the international system and to indicate whether their social dynamics are stable. The period of this article is limited from 2010 to 2018. The aim of this article is to analyse the political instability in Tunisia in above mentioned period of time. First section of this study gives brief information about Tunisia. The second section focusses on the definition of the concept of political instability. The third section will explore the political instability in Tunisia within the framework of the independent variables of this research work.

Keywords: Tunisia, Political Stability, Fragile/Failed State, Global Peace-Terrorism, Human Development

Giriş

Takvimler yayımlacılık çağını gösterdiğinden bu yana Orta Doğu ve Kuzey Afrika, birçok emperyal devletin hedefi ya da rekabet -oyun- alanı hâline gelmiştir. Gerek ‘jeopolitik’ gerekse ‘ekonomik’ nedenlerden dolayı bölge coğrafyasında güçlü ölkelerin varlığını görebilmek, neredeyse bir hayalden öteye gidememiştir. Bu durumun yegâne

* Bu makalenin dilsel düzeltmelerine katkılarında otürü Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fahri Türk Hocamıza teşekkürü bir borç biliriz.

** Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, E-mektup: tanerkarakuzu@trakya.edu.tr

*** Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, E-mektup: ilkerlimon@trakya.edu.tr

nedeni bölgenin stratejik öneminin yanı sıra jeopolitik konumudur.¹ Bir başka etken ise iktisadi kaynaklarından dolayı Sanayi Devrimi'nin getirdiği hammadde sömürsünün 1900'lü yıllardan itibaren Orta Doğu'yu ayrı bir yere taşımasıdır. Örneğin bu dönemde bölgenin haritası deyim yerindeyse masa başında cetvel ile çizilmiştir. Bu durumun neticesinde bölgede mezhepsel/etnik iç savaşlar, ayrılıkçı hareketler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan 'demokrasi karşıtı' veya 'otokratik' yönetimler baş göstermiştir. Öyle ki; bu gerekçelere istinaden sürekli gelişen politik istikrarsızlık bölge ile özdeşleşmiştir.

Yazında Prag Baharı'na (1968) benzetilerek genellikle "*Arap Baharı*" olarak anılan ayaklanmalar ve isyanların; işsizliğe, enflasyona, siyasi yozlaşmaya, diktatörlüğe, suistimal ve kötü yaşam koşullarına tepki olarak doğduğu söylenebilir.² 1970'lerden 2010'lara kadar Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan sosyo- ekonomik refah özlemi, yapısal değişimlerin yavaş ilerlemesi ve gelir dağılımlarındaki adaletsizlikler toplumsal kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir.³ Orta Doğu coğrafyasının yeraltı kaynaklarından –fosil yakıt- elde edilen yüksek gelirin büyük kısmının, sadece kaymak tabaka tarafından elde tutulması yani gelirin adaletsiz dağıtılması sorunun ana kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte karar alıcıların/liderlerin, halkın demokrasi ve refah taleplerini görmezden gelmeleri kırılğan bir yapıya sahip olan Orta Doğu'da yıkıcı etkiler yaratmıştır. Ayrıca eğitilmiş gençler arasında yüksek işsizlik oranları ve bu gruhun otokratik rejimler ile yaşadığı gerilim, tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu vaziyet 'vatandaş-iktidar-devlet' ilişkilerinde kronikleşen kırılğan yapının kopma noktasına geldiğini de kanıtlamaktadır. Böyle bir atmosferde 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta başlayan ayaklanmaların etkilerinin tüm Orta Doğu'yu sarması kaçınılmazdı. Arap Baharı, söz konusu ülkelerde uygulamaya koyduğu yeni eylemler ve yöntemlerle birlikte çarpıcı bir vaka hâline gelmişti.⁴ Örneğin 1991'de canlı yayında Körfez Savaşı'nı televizyondan izleyen Orta Doğu toplumu, Arap Baharı ile birlikte sosyal medya üzerinden olaylara müdahil olmaya başlamıştır. Sosyal medyanın büyük etkisiyle olaylar hızla büyümüş, ardından tüm coğrafyaya yayılmıştır.

Politik istikrarsızlık sadece rejimsel bir tehdit değil, aynı zamanda eko-politik anlamda küresel ölçekli sorunlara da gebe olabilmektedir.⁵ Tunus'ta başlayan Arap Baharı (Yasemin Devrimi) sadece bölgede değil, uluslararası sistemde de birçok makro ve mikro dengeyi alt üst etmiştir. Öncelikle Tunus'ta olayların başladığı ilk günden 2018 yılına kadar geçen süre zarfında, politik istikrarın sağlanabildiğini iddia etmek zordur.

Arap Baharı'nın yaşandığı devletlerde politik istikrarsızlık da baş göstermiştir. Bu bağlamda "Politik istikrarsızlık Tunus'un siyasal ve sosyal hayatını nasıl etkilemiştir?" çalışmanın ana sorusu olarak belirlenmiştir. Bu sorunun çözümlenmesi amacıyla temel parametreler olarak; Başarısız/Kırılğan Devlet Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi, Küresel Barış ve Terör Endeksleri kullanılmıştır. Göstergeler ülkelerin mevcut durumlarının

¹Konukçu, Yasemin, Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezinin Önemi, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi Haziran 2018 Cilt: 9 Sayı: 2, s.19-36, <http://www.esbadergisi.com/images/sayi17/2basra-korfezi-konukcu.pdf>, (10.12.2018).

²Oran, Baskın, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar- Cilt 3 (2001 – 2012), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.51.

³Rougier, Eric, "Fire in Cairo": Authoritarian-Redistributive Social Contracts, Structural Change, and the Arab Spring, World Development, 2016, Vol. 78, s.148.

⁴Chibli, Mortimer, Edward, The Background to Civil Resistance in the Middle East, Roberts, Adam, Willis, Michael, J., vd. (Ed.) Civil Resistance in the Arab Spring, Oxford University Press, New York, 2016, s.1-29.

⁵Kaya, Emirhan, Understanding the Political Economy of the Arab Spring, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi Haziran 2014 Cilt: 5 Sayı:2, s.75-87. http://www.esbadergisi.com/images/sayi9/arab_spring_emirhan_kaya.pdf, (10.10.2018).

uluslararası sistemdeki yerinin ve toplumsal dinamiklerin istikrarlı olup olmadıklarının tespiti bakımından önem arz etmektedir. Çalışma Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından 2018 senesine kadar geçen süre ile sınırlandırılmıştır. Bu makale söz konusu tarih aralığında Tunus'ta yaşanan politik istikrarsızlığın incelenmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmanın evrenini Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeler, örneklemini ise Tunus oluşturmaktadır. Örneklem olarak Tunus'un seçilme nedeni tarihsel süreç göz önüne alındığında otokratik rejimlerin varlığı, emperyal devletlerin hedefi ve Arap Baharı'nın başladığı ilk ülke olmasından kaynaklanmaktadır. "Tunus'un devlet yapısının kırılabilirliği ve yönetimin toplumsal barışı ve güvenliği sağlamadaki zafiyeti ülkenin politik istikrarını olumsuz yönde etkilenmektedir" önermesi çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkenini politik istikrarsızlık kavramı oluşturmaktadır. Bağımsız değişkenler ise Tunus'un ekonomik ve devlet yapısının kırılabilirliği, toplumsal barışı sağlamadaki yetersizlik ve güvenlik zafiyetidir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler yazınında politik istikrar/istikrarsızlık kavramı ile ilgili çok sayıda esere rastlamak mümkündür. Bu çalışmalarda özü itibarıyla politik istikrarsızlık kavramı ekonomik açıdan değerlendirilmiştir. Elinizde tuttuğunuz bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan yanı, politik istikrarsızlık kavramını salt ekonomik açıdan değil bilâkis kırılabilirlik, insani gelişme, barış ve terör kavramları bağlamında değerlendirerek yeni bir bakış açısı getirmesidir. Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Tunus'un tarihsel arka planı kısaca anımsatılacaktır. Bu bağlamda daha sonra politik istikrarsızlık kavramı incelenecektir. Ardından çalışmanın bağımsız değişkenleri; Başarısız/ Kırılabilir Devlet, İnsani Gelişme, Küresel Barış ve Terör endekslerinden elde edilen veriler temelinde çözümlenecektir.

Tarihsel Arka Plan

Tunus, batıda Cezayir, güneydoğuda Libya, kuzey ve doğuda Akdeniz ile sınırları olan bir Kuzey Afrika ülkesidir.⁶ Ülkenin nüfusunun 11 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷ Tunus, jeostratejik açıdan Avrupa ile Afrika kıtasını birbirinden ayırması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Bu önemi nedeniyle Tunus, tarihinin büyük bölümünde işgallere maruz kalmıştır. 16.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan ülke, 1881 Mayıs'ında Fransız kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Hüseyinoğulları Hanedanı⁸ ile Fransa arasında 12 Mayıs 1881 tarihinde imzalanan Bardo Antlaşmasıyla "*Fransa Protektaratını- Korunmasını*" kabul etmiştir.⁹ İkinci Abdülhamid, Fransa'nın Tunus'u işgal ederek kendisine bağlamasına karşı çıkmıştır. Ancak söz konusu dönemde Osmanlı'nın fiilî müdahale gücü bulunmadığından bir sonuç alınamamıştır.¹⁰

78 yıllık Fransız idaresi/sömürüsü 20 Mart 1956 tarihinde Tunus'un bağımsızlığını kazanması ile sona ermiştir.¹¹ Bağımsızlık sürecinde bir aktör olarak Habib Burgiba¹² ve Sosyalist Düstur Partisinin rolü son derece önemlidir.¹³ Bağımsızlığın hemen

⁶Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 643.

⁷Tunisia, The Cia Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>, (04.02.2019).

⁸Osmanlı Devleti on altıncı yüzyılda Tunus'a "bağlı eyalet" statüsü vermiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Maksudoğlu, Mehmet, Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, s.137-169.

⁹Ateş, Toktamış, Siyasal Tarih, Bilgi, 6. Baskı İstanbul, 2010, s.371.

¹⁰Uçarol, Rifat, Siyasal Tarih (1789 – 2014), Der, Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015, s. 449-450.

¹¹Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, 2011, 3/2, s.28.

¹²Yazında, Tunus Devlet Başkanı Habib Bourguiba, Habîb Bürqîba, Habib Burguiba vb. isimler ile anılmaktadır. Çalışmada kavramsal bütünlüğü sağlamak amacıyla bu yazılardan 'Burgiba' kullanılacaktır.

sonrasında yapılan seçimler sonucunda 22 Temmuz 1957 tarihinde monarşi kaldırılarak, cumhuriyet ilan edilmiş ve Burgiba devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur.¹⁴ Tarihler, 1975'i gösterdiğinde Burgiba ömür boyu cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁵ Burgiba, ülkeyi 1987 yılına kadar "tek adam ve tek parti" anlayışıyla yönetmiştir.¹⁶ Özellikle 1984-1987 yılları arasında Tunus'ta yaşanan ekonomik ve politik sorunlar neticesinde Burgiba'nın siyasal meşruiyeti tartışmalı hâle gelmişti.¹⁷ Nitekim 1987 yılında General Zeynel Abidin bin Ali¹⁸, Burgiba'nın, sağlık durumunu gerekçe göstererek iktidara "kansız" veya "sessiz" bir darbe olarak anılan demokrasi dışı bir girişimle el koymuştur. Bin Ali, muhalif partiler ve diğer baskı grupları ile uzlaşarak, ekonomiyi iyileştireceğini 7 Kasım 1987 tarihinde kamuoyuna duyurmuştur. Siyasal, ekonomik ve özgürlükçü politikalar izleyeceği sözünü vererek yurt dışındaki muhalifleri ülkeye geri çağırmıştır. Burgiba döneminde tutuklanan çok sayıda muhalif serbest bırakılmış ve bir süre de olsa özgürlükçü bir ortam oluşturulmuştur.¹⁹ Bin Ali'nin liberal politikaları Tunus'ta özgürlükleri görece arttırmış ve Batı dünyası ile yakın ilişkiler kurularak fazla tepki alınmamaya çalışılmıştır.²⁰ Gene bu özgürlük atmosferinin çok kısa sürdüğünü ve 1990 yılının sonlarına doğru ise muhalif gruplara yeniden baskı yapılmaya başladığını belirtmekte fayda vardır.²¹ 1989 seçimlerinde Bin Ali cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmış, partisi Anayasal Demokratik Parti ise meclisteki tüm sandalyeleri elde etmiştir. Bin Ali, 1994 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerine rakipsiz girmiştir.²² 1999²³, 2004²⁴ ve 2009²⁵ yıllarında da cumhurbaşkanlığı görevine tekrar seçilmiştir.²⁶

¹³Schiller, Thomas, Tunisia – A Revolution and Its Consequences, Report No: 5, Kas International Reports, Berlin, 2011, s.6-19.

¹⁴Sönmezoğlu, a.g.e., s.643.

¹⁵Tunus Ağlıyor, Milliyet, 08 Nisan 2000, s. 22.

¹⁶Koçak, Konur, Alp, Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus, Yasama Dergisi, 2012, 22, s.24.

¹⁷Ayhan, Veysel, Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması, Ortadoğu Etütleri, 2012, 3/ 2, s. 68.

¹⁸Söz konusu şahıs, yazında Zine El Abidine Ben Ali, Zeynel Abidin bin Ali, Zayn al- Abidin Ben Ali, Abidin Ben 'Ali, General Bin Ali, gibi isimlerle anılmaktadır. Bu çalışmada "Bin Ali" şeklindeki kullanım tercih edilecektir.

¹⁹Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirilmesi, Akademik Orta Doğu, 2012, 6/2, s. 102.

²⁰Günay, Orhan, Yasemin Devrimi: Tunus'ta Ne Değişti?, ORDAF, http://www.ordaf.org/yasemin-devrimi-tunusta-ne-degisti/#_ftn3, (12.10.2018).

²¹Ayhan, a.g.e., s.70.

²²Süresi dolan meclis seçimleri cumhurbaşkanlığı seçimleri ile birlikte 20 Mart 1994 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İslamcı bir yapıya sahip olan El-Nahda Partisinin seçimlere girmesi yasaklanmıştır. Bin Ali tek aday olarak girdiği cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %99'luk bir oy oranı ile beş yıl daha görevi üstlenmiştir. Meclis seçimlerinde ise Bin Ali'nin Demokratik Anayasa Partisi oyların %97,73'ünü alarak iktidara gelmiştir (Tunisia, Parliamentary Chamber: Majlis Al-Nuwab, Elections Held In 1994, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_94.htm, (10.12.2018).

²³Tunus'ta 24 Ekim 1999 tarihinde cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimleri birleştirilerek gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine üç aday katılmıştır. Bin Ali dışındaki isimleri göstermelik adaylar olarak nitelemek doğru olacaktır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Bin Ali oyların % 99,45'ini, Mohamed Belhaj Amor %0,31 ve Abderrahmen Tlili ise oyların %0,23'ünü almıştır. Meclisteki sandalye dağılımında ise 182 sandalyenin 148'ini Demokratik Anayasa Partisi kazanmıştır (Tunisia, Parliamentary Chamber: Majlis Al-Nuwab, Elections Held In 1999, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_99.htm, (10.12.2018).

²⁴Burada önemli bir hatırlatma faydalı olacaktır. Tunus anayasasına göre bir kişi en fazla üç dönem cumhurbaşkanı seçilmektedir. 26 Mayıs 2002 tarihinde yapılan halk oylaması ile Bin Ali'nin dördüncü defa cumhurbaşkanı olmasının yolu açılmıştır. Bu referandumda bakıldığında birçok muhalif parti ve grubun halk oylaması kampanyasına katılmalarına izin verilmediği görülmektedir. Anayasa değişikliği % 99, 52'lik bir oy oranı ile kabul edilmiştir. 2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerine dört aday katılmıştır. Bin Ali geçerli oyların %94,49'unu alarak dördüncü defa cumhurbaşkanlığı görevine gelmiştir. Sandıktan Mohamed Bouchiha oyların %3,78'ini, Mohamed Ali Halouani %0,95 ve Mounir Beji ise sadece geçerli oyların %0,79'unu

Wikileaks belgelerinin yayımlanmasıyla Kasım 2010'da Tunuslu yöneticilerin suistimalleri ve yolsuzlukları gün ışığına çıkmaya başlamıştır.²⁷ Aralık 2010'da Arap Baharı, bireysel protesto²⁸ olarak başlamış, kısa sürede toplumun her kesimine sirayet etmiştir. Tarık el Tayyib Muhammed Buazizi'nin bireysel eylemi siyasi içerik kazanarak iktidar karşıtı toplumsal bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Bin Ali 23 yıldır oturduğu iktidar koltuğunu Suudi Arabistan'a kaçacağı güne (14 Ocak 2011) kadar korumuştur.²⁹

Bin Ali'nin 1999-2011 yılları arasındaki Başbakanı Muhammed Gannuşi, Tunus Anayasasının 56. maddesine³⁰ dayanarak cumhurbaşkanının yetkilerini geçici olarak üstleneceğini açıkladı. Ancak Anayasa Konseyi bu durumu reddederek 57. maddenin³¹ yürürlüğe konulmasına karar verdi. 15 Ocak 2011 tarihinde Meclis Başkanı Muhammed Fuad el-Mubezza cumhurbaşkanlığı yetkilerini üstlendi. Tarihler 17 Ocak 2011'i gösterdiğinde Gannuşi, Ulusal Birlik Hükümetini kurduğunu ilan etti. Bu hükümet halkın güvenini kazanamadığı için 27 Şubat 2011 tarihinde kamuoyuna istifa ettiğini duyurdu.³²

İlimli İslami bir siyasi hareket olan Yeniden Doğuş/ Rönesans Partisi (Ennahda Hareketi)³³ 23 Ekim 2011 tarihinde Raşid Gannuşi'nin liderliğinde seçimlere girmiştir. Bu

almıştır. Meclis seçimlerinde ise Bin Ali'nin partisi oyların yaklaşık %88'i ile birinci parti olarak 152 milletvekili çıkarmıştır (Tunisia, Majlis Al-Nuwab Chamber of Deputies Elections Held In 2004, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_04.htm, (10.12.2018).

²⁵2002 yılında yapılan değişiklik ile cumhurbaşkanı seçilme yaşı 70'ten 75 yükseltilmiştir. Bu değişiklik ile 73 yaşında olan Bin Ali'nin beşinci defa cumhurbaşkanı olma yolu açılmıştır. Gene 2009 seçimleri öncesi Bin Ali'nin muhalefeti baskı altına alması sonuç vermiş ve gerçek anlamda tek rakibi olan Ahmed Brahim, oyların sadece %1,57'sini almıştır. Bu seçimlerde Bin Ali cumhurbaşkanlığı oylarının %89,62'sini, partisi ise %84,59'unu alarak 161 sandalye ile temsil hakkı kazanmıştır (Tunisia, Majlis Al-Nuwab Chamber of Deputies Elections Held In 2009, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_09.htm, (10.12.2018).

²⁶ Ulutaş, Ufuk ve Torlak, Furkan, Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi. SETA Analiz, Kasım 2011, 3-23.

²⁷ Bachrach, Judy, WikiHistory: Did the Leaks Inspire the Arab Spring?. World Affairs, 2011, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/wikihistory-did-leaks-inspire-arab-spring>, (09.05.2019).

²⁸ 26 yaşındaki Tarık el Tayyib Muhammed Buazizi isimli bir seyyar satıcı kendisini yakarak intihar girişiminde bulunmuştur (Ölümü 4 Ocak 2011).

²⁹ Abdel-Moneim, Mohamed Alaa, A Political Economy of Arab Education: Policies and Comparative Perspectives, Routledge, New York, 2016, s. 93.

³⁰ Tunus Anayasasının 56. Maddesi: "Geçici iş göremezlik durumunda, devlet başkanının yetkileri geçici olarak başbakana ve meclis başkanına devredilir" şeklindedir (The Constitution of Tunisia, 1957, World Intellectual Property Organization, <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tn/tn028en.pdf>, (09.03.2018).

³¹Tunus Anayasasının 57. Maddesi: "Devlet başkanın ölümü, istifası veya görevini yerine getiremeyecek durumda olmasında işletilir." Hükümünü içermektedir. Seçimler 45-60 gün arasında yapılmalı ve bu süreçte devlet başkanının görev ve yetkilerini meclis başkanı yürütmektedir (The Constitution of Tunisia, 1957).

³² Çiçek, Nevzat, Tunus'ta Gannuşi Modeli, (02 Kasım 2014), www.timeturk.com.tr, (05.05.2019).

³³Parti gizli bir hareket olarak 1972 yılında Raşid Gannuşi ve Abdulfettah Moro (Abdulfettah Muru) tarafından kurulmuştur. Zaman içinde üye sayısının artması ile hareket kendini "İtticah İslami" (İslami Yöneliş Hareketi) olarak adlandırmıştır. 1981 yılında hareket Burgiba rejimini kendine hedef almış ve protesto gösterilerine başlamıştır. Hareket ilk resmi adımını gene aynı yıl içinde "İslami Yöneliş" olarak kamuoyuna duyurmuştur. Hareketle ilgili ilk tutuklamalar ve baskılar Burgiba döneminde ortaya çıkmıştır. 1989'da Tunus Hükümetinin baskıları sonucu partinin başındaki 'İslam' kelimesi kaldırılarak, Nahda Hareketi olarak isim değişikliğine gidilmiştir. 1989 seçimlerine girmesi yasaklanan parti aynı yıl bağımsız adaylarla meclis seçimlerine gitmiş ve oyların %13'ünü (Harekete yakın olan bazı kaynaklarda oy oranı %15 olarak gösterilmektedir.) almayı başarmıştır. Tunus'taki seçim sistemi nedeniyle mecliste sandalye kazanamamıştır. Parti kendini "İslami referanslı ulusal siyasi parti" olarak tanımlamış ve fikri olarak ise "Müslüman Kardeşler" ve Ayetullah Humeyni'nin fikirlerinden esinlenmiştir (Yıldız, Hamdi, Dünden Bugüne Nahda Hareketi, 20 Mayıs 2016, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-nahda-hareketi/575680>, (12.04.2019), Nahda'dan Laiklik Mesajı, 01 Mayıs 2016, Aljazerra Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nahdadan-laiklik-mesaji>, (22.05.2019), Özkoç, Özge, Arap Dünyasında

seçimlerin sonucunda Gannuşi'nin partisi oyların yaklaşık %40'ını almıştır. Bu parti 217 temsilcinin bulunduğu Tunus Kurucu Meclisi'nde (UKM) 89 sandalye kazanmıştır.³⁴ 21 Kasım 2011 tarihinde imzalanan protokol ile koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Kurulan hükûmette başbakanlığa, 14 Aralık 2011 tarihinde Ennahda Genel Sekreteri Hamadi Jebali getirilmiştir. Meclisin göreve başladığı gün (22 Kasım 2011) Ettakatol Partisi Başkanı Moustapha Ben Jafaar UKM başkanlığına seçilmiştir. UKM 12 Aralık 2011 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimine gitmiş ve Cumhuriyet İçin Kongre Partisinin adayı olan Moncef Marzouki meclis üyelerinin 153'ünün oyunu alarak Tunus'un üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur.³⁵

Muhalefetten, Demokrat Yurtseverler Partisi Genel Sekreteri Milletvekili Şükrü Belyd ve Halk Cephesi Koalisyonu lideri Muhammed Berahimi uğradıkları suikastlar³⁶ sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir.³⁷ Suikasta uğrayan siyasilerin ortak özelliği sol görüşten olmalarıydı.³⁸ Söz konusu siyasi cinayetler Tunus'ta yeni bir krizi beraberinde getirmiştir. Tunus Genel İş Sendikası (UGTT), Tunus Sanayi, Ticaret ve El Sanatları Birliği (UTICA), Tunus İnsan Hakları Savunma Ligi ve Ulusal Barolar Birliği gibi sivil toplum kuruluşları 18 Eylül 2013 tarihinde siyasi krizin çözülmesi amacıyla bir araya gelerek arabuluculuk görevi üstlenmişlerdir. Bu sivil toplum kuruluşları teknokratlardan oluşan yeni hükûmetin kurulmasıyla birlikte seçim yasasının değiştirilmesi, yeni anayasa taslağının hazırlanması ve seçim tarihlerinin belirlenmesini içeren teklifleri Tunus kamuoyuna ve uluslararası topluma duyurmuşlardır. Öneriler, kamuoyunun ve uluslararası toplumun baskıları sonucunda Ekim 2013'te iktidar ve muhalefet partileri tarafından kabul edilmiştir.³⁹ Öyle ki arabuluculuğu üstlenen grup daha sonra "Tunus Ulusal Diyalog Dörtlüsü/Quartet" olarak anılacak ve barışa katkılarından ötürü 2015 yılı Nobel Barış Ödülüne layık görülecektir.⁴⁰

Tunus'ta herhangi bir siyasi geçmişe sahip olmayan Mehdi Jomaa, 13 Mart 2013 tarihinde Yeniden Doğuş/Rönesans Partisi liderliğindeki koalisyon hükûmetinde sanayi bakanlığı görevine getirilmiştir. 14 Aralık 2013 tarihinde partiler, Jomaa'nın yeni hükûmeti kurması için uzlaşmaya varmışlardır.⁴¹ Bu dönemi teknokrat bir geçiş hükûmeti olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle başlayan reformlar, 26 Ocak 2014 tarihinde yeni anayasanın kabul edilmesiyle nihayete ermiştir.⁴² Aynı yıl içerisinde meclis (26 Ekim) ve

Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslam: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma, Mülkiye Dergisi, 40-1, 2016, s. 29-56.

³⁴ Monica, Marks, Tunisia's Ennahda: Rethinking Islamism in the context of ISIS and the Egyptian Coup, Washington: Brookings, 2015, s. 1-7. ve Lewis, Aidan, Profile: Tunisia's Ennahda Party, 25 Kasım 2011 www.bbc.com, (01.04.2019).

³⁵ Tunisia's President Vows to Uphold Revolution, Aljazeera 13 Aralık 2011, https://www.aljazeera.com/news/africa/2011/12/201112139233572166.html, (18.02.2019).

³⁶ Şükrü Belyd 6 Şubat 2013 ve Muhammed Berahimi 25 Temmuz 2013 tarihlerinde suikasta uğramıştır.

³⁷ Tunus'ta Muhalif Siyasetçiye Suikast, Aljazeera Turk, 06 Şubat 2013, http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-muhafif-siyasetciye-suikast, (18.02.2019) ve Tunus'ta Muhalif Lidere Suikast, Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2013, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-muhafif-lidere-suikast/229924, (18.02.2019).

³⁸ International Crisis Group, Jihadist Violence in Tunisia: The Urgent Need for a National Strategy, 22 Haziran 2016, s 7. www.crisisgroup.org, (16.05.2019).

³⁹ Who are the Tunisian National Dialogue Quartet?, 25 Kasım 2015, www.theguardian.com, (10.05.2019) ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Tunus 2017, www.mfa.gov.tr, (10.05.2019).

⁴⁰ Nobel Peace Prize for Tunisian National Dialogue Quartet, 09 Kasım 2015, www.bbc.com, (10.05.2019).

⁴¹ International Crisis Group, a.g.e.

⁴² Tunus'ta Yeni Anayasa Yürürlüğe Girdi, Aljazeera Turk, 27 Ocak 2014, http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-yururluge-girdi, (18.02.2019).

cumhurbaşkanlığı seçimleri (ilk turu 23 Kasım ikinci turu 21 Aralıkta) gerçekleştirilmiştir.⁴³ Genel seçimlerde seküler Nida Tunus Partisi (Tunus'un Sesi/Tunus'un Çağrısı) oyların yaklaşık %39'unu alarak seçimlerde ipi göğüslemiştir. Parti, mecliste 86 sandalye ile temsil hakkı kazanmıştır. Seçimlerden ikinci parti olarak çıkan Yeniden Doğuş/Rönesans Partisi yaklaşık %28 oy oranı ile 69 vekil çıkarmıştır.⁴⁴ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise, 22 adaydan hiç biri ilk turda %50 oy oranına ulaşamamış ve en yüksek rey alan iki aday (Beji Caid Essebsi ve Moncef Marzouki) için Tunus halkı tekrar sandık başına gitmiştir. İkinci turda oyların yaklaşık %56'sını alan Tunus'un Çağrısı Partisi lideri Beji Caid Essebsi⁴⁵ seçimi kazanmış ve 31 Aralık 2014 tarihinde cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur.⁴⁶ 2016 yılına kadar görece politik istikrarın sağlandığı Tunus'ta Nida Tunus Partisinden 22 milletvekilinin parti içi görüş ayrılığı nedeniyle istifası, Parti'nin mecliste sandalye üstünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Ağustos 2016'da Başbakan Habib Essid istifasını sunmuştur.⁴⁷ Hemen ardından başbakanlık görevine Yusuf Şahid (Youssef Chahed) getirilmiştir.⁴⁸

1956 yılında bağımsızlığını kazanan Tunus'ta Arap Baharı'nın başladığı güne kadar sadece iki cumhurbaşkanı göreve gelmiştir. İlk cumhurbaşkanı Burgiba'nın görevde kaldığı yaklaşık 30 yıl boyunca beş başbakan değişmiştir. Bin Ali yönetimindeki 23 yılda ise başbakanlık makamı üç kez tebdil edilmiştir. Bin Ali'nin ülkeyi terk ettiği 2011 yılından 2018 senesine kadar üç cumhurbaşkanı iş başına gelmiştir. Bu üç cumhurbaşkanı döneminde ise altı başbakan vazifelendirilmiştir.

'Arap Baharı söylemlerinden birisi olan 'demokratikleşme' aslında 'politik istikrarsızlık' olarak nitelendirilebilir mi?' sorusunun cevabı daha sonraki bölümlerde açıklanmaya/aydınlatılmaya gayret edilecektir. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal boyutunu oluşturan politik istikrarsızlık kavramının irdelenmesi önem taşımaktadır.

Politik İstikrarsızlık

Sosyal ve beşeri bilimlerde tanım sorunu yaşanan ya da üstünde görüş birliği olmayan konulardan biri de "politik istikrarsızlık" kavramıdır. Siyaset kavramı icat edildiği Antik Yunan'dan Eski Roma'ya, hatta günümüz küresel sistem yaklaşımlarına kadar 'politika[cı]' söylemlerinde istikrar/istikrarsızlık kavramı önemli bir yere sahip olmuştur. Kavram, gerek iktidarın istikrar vurgusu gerekse muhalefetin istikrarsızlık söylemleriyle daraltılamayacak bir mefhum olagelmıştır. Politik istikrarsızlık, doğası gereği her siyasi sistemin içinde var olabileceği gibi, etkisi ve toplumsal tesiri bakımından tahmini neredeyse imkânsız bir kavramdır. Bu durumun bir sonucu olarak alan yazında bahsi geçen kavramla ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Kavramın tanım aşamasında iki yaklaşımın merkeze alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki iktidar/hükümet değişimine/dönüşümüne vurgu yaparken diğeri ise sosyal huzursuzluk ve politik şiddet üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁴⁹ İktidar/hükümet değişimi/dönüşümü tanımlamalarında 'politik istikrarsızlık' kavramı sıkça yinelenen sözcük öbeklerinden biridir. Bunun en önemli nedeni ise siyaset bilimi alan yazınından kaynaklanmaktadır. Yazında sıklıkla

⁴³ Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Devrimin ve Nahda'nın Geleceği, Ortadoğu, 2015c, s. 7-70, 29-31.

⁴⁴ Election Guide, 26 Ekim 2014, <http://www.electionguide.org/elections/id/2746>, (12.05.2019).

⁴⁵ Yazında, Beji Caid Essebsi, Beji Cahid Essebsi ve El-Beci Kaid es-Sibsi isimleri ile anılmaktadır. Çalışmanın bütünlüğü amacıyla bundan sonra sadece 'Essebsi' kullanılacaktır.

⁴⁶ Tunisia Election: Beji Caid Essebsi Sworn in as President, 31 Aralık 2014, www.bbc.com, (12.04.2019).

⁴⁷ Tunus Başbakanı İstifa Etti, 17 Haziran 2016, tr.sputniknews.com, (14.04.2019).

⁴⁸ Qui est Youssef Chahed ?, 03 Ağustos 2016, www.businessnews.com.tn, (14.04.2019).

⁴⁹ Alesina, Alberto ve Perotti, Roberto, The Political Economy of Growth: A Critical Survey of the Recent Literature, The World Bank Economic Review 8/3, 1994, s. 351-371.

politik istikrarın sürekliliğine/devamlığına vurgu yapılmaktadır. Politik sistemin istikrarının ancak sistemsel değişimlerden kaçınmakla mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Bu minvalde Erdiñç Telatar ve Niyazi Cangir'in "...demokrasi ve otokrasi arasında gidip gelmeler politik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir." tespitlerine yer vermekte fayda vardır.⁵⁰

Alan yazında istikrarsızlığın somut bir nosyona dönüştürüldüğünde önemli bir kavram olmadığı görüşü de mevcuttur. Örneğın, Harry Eckstein, "*Hükümet sistemleri hiçbir dönemde gerçek anlamda istikrarlı ya da istikrarsız değildirler; sadece temel veya ikincil noktalarda, az veya çok istikrarlı olabilirler.*"⁵¹ önermesini ortaya koyarken bazı seçkinler ise politik istikrarsızlığın toplu karar alma süreçlerini geçici olarak olumsuz etkilediği fikrine sahiptirler.⁵²

Max Weber "başarısız devleti" tanımlarken devletin, ana görevlerinden olan güvenlik ve refah gibi temel ihtiyaçların karşılanmadığı bir ortamda yasaların uygulanamayacağını ve bu durumun politik istikrarsızlığa neden olacağını savunmaktadır.⁵³ Bir başka tanıma göre:

"...Rejimin normlarında farklılaşma, parti sistemi türünde ya da askerî-sivil statüde farklılaşma olarak bilinen düzen değişikliği; yürütmede veya kabinede yaşanan zafiyetler, suikastlar, gerilla savaşları, siyasî terörizm, politik şiddetten ölümler, arbedeler, darbe girişimleri gibi şiddet içeren başkaldırmaların yanı sıra, politik grevler veya iş bırakımı tehditleri, protesto gösterileri, gensoru/güvensizlik önergesi, kanaat liderleri tarafından yapılan hükümet karşıtı konuşmalar gibi barışçıl başkaldırmalar..." siyasî istikrarsızlığın nedenleri olarak ortaya konmuştur.⁵⁴

Alan yazında politik istikrarsızlığın sebeplerini iki alt başlıkta inceleyen görüşler de mevcuttur. Birinci ayırında mevcut anayasal sistemin değişime zorlanması yer almaktadır. İkincisinde ise hukuksal düzen içinde gerçekleşen politik kutuplaşma, koalisyon hükümetleri, kabinelerin değişim sıklığındaki artış gibi siyasî olayların politik istikrarsızlığa neden olduğu vurgulanmaktadır. Kavramı "*erkin işleyişine, kurallarına ve politik sistemin normal düzenine dışarıdan bazı öğelerin müdahalede bulunarak iktidara başkaldırma durumu*" olarak ifade eden düşüncelere de rastlamak mümkündür.⁵⁵ Bu tanımlardan yola çıkarak kavramı şu şekilde genişletmek mümkündür; ülkede belirli/belirsiz bir zaman aralığında gerçekleşen, meşruiyet tartışmaları, iç/dış baskı gruplarının müdahil (etken) olduğu, siyasal karar alıcıların güç mücadelesi, iktidarın kudretini yitirmesi ya da sancılı olarak el değiştirmesi arasında kalan toplumsal ve siyasal mekanizmaların (dinamiklerin) uluslararası sistemden farklılaşmasıdır.

⁵⁰ Telatar, Erdiñç ve Cangir, Niyazi, Türkiye İçin Politik İstikrarsızlık Endeksleri: 1955-2009 Dönemi, Sosyo Ekonomi, 2014, s. 12.

⁵¹ Eckstein, Harry, Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi, E. Özbudun (Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24, 1967, s. 41.

⁵² Cukierman, Alex, v.d., Seignorace and Political Instability. Cambridge: NBER, 1989, s.2.

⁵³ Weber, Max, Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology (Ed.) Roth, Guenther ve Wittich Claus, Los Angeles: University, California, 1978.s. 991.

⁵⁴ Ayaydın, Hasan, Politik Faktörler ile Finansman Arasındaki İlişki Üzerine: Teori ve Literatür, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi,4/8, 2015, s. 58.

⁵⁵ Öztürk, Yüksel ve Şimşek, Erdem, Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1/2, 2013, s.57.

Siyasi istikrarsızlık sadece otokratik yönetimlerde değil, demokratik idarelerde de kendini gösterebilmektedir.⁵⁶ Politik istikrarsızlık iç siyasetin bir parçası olsa dâhi dış politikada önemli yansımaları vardır. Küreselleşmenin etkisiyle iç siyasetin istikrarsızlığı, domino etkisi yaratarak komşu coğrafyalara/bölgelere yayılabilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri Tunus'ta başlayan ve bölge coğrafyasına yayılan Arap Baharı'dır.

Çalışmanın temel hipotezi gereği sıklıkla kuramsal çerçevede vurgulanan söz öbeklerinden biri de bir ülkede iktidarın el değiştirme sıklığıdır. Bu bağlamda Tunus'ta Arap Baharı sonrası iktidar değişimlerine göz atmakta fayda vardır.

Tablo 1: Tunus'ta Hükümet Değişiklikleri

Dönem	Cumhurbaşkanı	Hükümet/Başbakan	Hükümet Süresi	Gün
2009–2011	Bin Ali	Gannuşi	17 Kasım 1999 – 27 Şubat 2011	4120
2011	Gannuşi	-	14 Ocak 2011 – 15 Ocak 2011	1
2011	Mebazaa	Essebsi	27 Şubat 2011 – 24 Aralık 2011	300
2011–2013	Marzuki	Jabali	24 Aralık 2011 – 14 Mart 2013	446
2013–2014	Marzuki	Laarayedh	14 Mart 2013 – 24 Ocak 2014	316
2014-2015	Marzuki	Jomaa	24 Ocak 2014 – 6 Şubat 2015	378
2015–2016	Essebsi	Essid	6-Şubat 2015 – 27 Ağustos 2016	202
2016–2018	Essebsi	Yusuf Şahid	27 Ağustos 2016 – devam etmekte*	856
Toplam				6.619

Kaynak: Eserin müellifleri tarafından çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

*Çalışma 31 Aralık 2018 tarihiyle sınırlandırıldığı için tabloda görev süresini içeren gün ibaresi söz konusu tarih dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde 6.619 günlük sürede sekiz hükûmetin değiştiği görülmektedir. Burada önemli olan husus Bin Ali'nin devlet başkanlığına karşı olan tepkinin Tunus'taki ayaklanmaların en büyük nedenlerinden biri olmasıdır. Bin Ali'nin ülkeden kaçışı milat alındığında 2.499 günlük süre zarfında dört farklı cumhurbaşkanının Tunus'ta iktidar koltuğuna oturduğu ve altı farklı kişinin hükûmeti kurduğu görülmektedir. Gene tabloda en uzun süre devlet başkanlığı yapan kişinin Essebsi olduğu anlaşılmaktadır. Hükümet bazında (2.499 gün) kabinelerin ortalama iş başında kalma süreleri yaklaşık bir yıl (357 gün) civarındadır.

Politik istikrarsızlığın reel ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği alan yazında sıkça yinelenen hususlardan biridir. Kavram ekonomik gelişmeyi etkileyen önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik istikrarsızlığa bağlı olarak ekonomik sorunların da beraberinde geldiği, gelir dengesinin bozulduğu, yabancı yatırımcıların ülkeyi terk ettikleri yapılan tespitler arasındadır.⁵⁷

⁵⁶Şanlısoy, Selim ve Kök Recep, Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006), Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1, 2010, s.102-103.

⁵⁷ Karahan, Karagöl Hatice, ve Erdal Tanas, Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar. SETA Perspektif, 41, 2014, s. 1-5.

Tablo 2: Ekonomik Göstergelere Göre Tunus

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYİH (milyar dolar)	44,4	45,1	45,2	46,3	47,3	43,16	42,06	40,26
Kişi başına düşen milli gelir (dolar)	4.212	4.308	4.196	4.249	4.303	3.828	3.688	3.490
Reel büyüme hızı %	2,9	-1,9	3,9	2,4	2,3	1,2	1,1	2
Enflasyon oranı %	4,4	3,6	5,1	5,8	4,9	4,9	3,63	5,31

Kaynak: Tunisia: Financial Position, 2018, International Monetary Fund, <http://www.imf.org>, (17.05.2019), Tunisia Economic Outlook, Focus Economics, 2018, <http://www.focus-economics.com>, (17.05.2019) ve Tunisia - Economic Indicators, 2018, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/tunisia/indicators>, (17.05.2019) yer alan verilere istinaden hazırlanmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde politik istikrarsızlığın 2010-2017 yılları arasında tüm iktisadi rakamları olumsuz yönde etkilediğini söylemek doğru olacaktır. Özellikle reel büyüme hızı 2011 yılında negatif bir değer almış ancak bu durum 2012 yılında tersi bir seyir izlemiştir. Tabloya bakıldığında Tunus hükümetlerinin değiştiği dönemlerde ekonomik göstergelerin olumsuzya evrildiği görülmektedir. Öte yandan Tunus ekonomisi, hükümetin ekonomik başarısızlıkları sebebiyle çökmekte, dolayısıyla bu durum siyasal istikrarsızlığı körüklemektedir. Kısaca her seçim döneminde halktan tam destek alan hükümetler politik istikrarı sağlayamadıkları için başarısız olmuşlardır.

Politik istikrarsızlık ekonomi gibi dış ticareti de olumsuz yönde etkilemektedir. Tunus'un Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından 2017 senesine kadar geçen süre zarfında dış ticaret göstergeleri Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon ABD Doları)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2010	16.426	22.215	38.641	-5.789
2011	17.846	23.952	41.798	-6.106
2012	17.007	24.470	41.477	-7.463
2013	17.060	24.266	41.326	-7.206
2014	16.768	24.814	41.582	-8.046
2015	14.073	20.222	34.295	-6.149
2016	13.575	19.487	33.062	-5.912
2017	14.200	20.618	34.818	-6.418

Kaynak: Tunisia: Financial Position, 2018, International Monetary Fund, <http://www.imf.org>, (17.05.2019), Tunisia Economic Outlook, Focus Economics, 2018, <http://www.focus-economics.com>, (17.05.2019) ve Tunisia - Economic Indicators, 2018, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/tunisia/indicators>, (17.05.2019) yer alan verilere istinaden hazırlanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde söz konusu yıllar arasında Tunus'ta dış ticaret dengesinin bozulduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni politik istikrarsızlığa bağlı olarak üretimin düşmesi ve yabancı yatırımcının Tunus'u terk etmesidir. Gene ithalatın sürekli arttığı, bununla birlikte dengenin ise sürekli negatif sonuçlar verdiği ifade edilmelidir.

Analiz

Bu bölümde Tunus'ta yaşanan politik istikrarsızlık 2010-2018 yılları aralığında çalışmanın bağımsız değişkenleri olan Tunus'un ekonomik ve devlet yapısının kırılganlığı, toplumsal barışı sağlamadaki yetersizlik ve güvenlik zafiyeti bağlamında çözümlenecektir. Öncelikle söz konusu göstergelerin tanımı yapılacak ardından ise Tunus'un yaşadığı siyasal istikrarsızlık bu göstergeler temelinde ortaya konulacaktır.

Kırılgan/Başarısız Devlet Endeksi

Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Fund For Peace (FFP) ve Foreign Policy Dergisinin iş birliğiyle 2005 yılında yayımlanmaya başlayan “Başarısız Devletler Endeksi” (Failed States Index) 2014 senesinde isim değişikliğine uğramış ve “Kırılgan Devletler Endeksi” (Fragile States Index) olarak anılmaya başlanmıştır.⁵⁸ Endeksin amacı; devletlerin çatışma potansiyellerinin ve kırılganlıklarının çetelesini tutmaktır. Endekste değerlendirmeye tabi tutulan devletler on iki (sosyal dört, ekonomik iki ve politik yünden altı) parametre yardımı ile sıralanmaktadır.⁵⁹ Her parametre sıfır ile on arasında bir değer almaktadır. Söz konusu parametrelerin toplamından elde edilen rakam, (0-120 puan arası) dört (dayanıklı, kararlı, uyarı ve alarm düzeyi) sınır ölçeğine ayrılıp, dayanıklıdan alarm düzeyi derecesine doğru artan bir şekilde derecelendirilmiştir. Göstergede toplam rakamın büyük oluşu, tehdit unsurunun yüksekliğini ifade etmektedir. Bir devlet sıralamada ne kadar yukarıda bulunursa, tehdiye maruz kalma olasılığı da o kadar yüksektir. 2018 yılında 178 ülkenin değerlendirmeye tabi tutulduğu bu endekste kırılganlık riski en düşük olan ülke Finlandiya idi.⁶⁰

Sıralamada kullanılan dört sınır ölçeği kendi içerisinde de alt kategorilere ayrılmıştır. Söz konusu ayırım; “dayanıklı düzey” ölçeği iki, diğer düzeyler ise üçer alt başlıkla gruplandırılarak yapılmıştır. Bu düzeylerle ilgili sınıflandırmalar Tablo 4'te verilmiştir.

⁵⁸ Fragile States Index Methodology and Cast Framework, Fund for Peace, <http://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf>, (17.05.2019).

⁵⁹ Aynı yerde, s.4.

⁶⁰ Aynı yerde, s.10.

Tablo 4: Kırılgan/Başarısız Devlet Endeksi (FSI) Derecelendirme Değerleri ve Kategorileri

Kategori	Başarısız Devlet Endeksi (FSI) sınır ölçeklerinin değer aralıkları	Birimler arası alt kategori ayrıçaları	Birimler arası alt kategori ayrıç değerleri
Alarm Düzeyi	90,0 – 120,0	Çok yüksek alarm	110 +
		Yüksek alarm	100,0 – 109,9
		Alarm	90,0 – 99,9
Uyarı Düzeyi	60,0 – 89,9	Yüksek uyarı	80,0 – 89,9
		Uyarı	70,0 – 79,9
		Düşük uyarı	60,0 – 69,9
Kararlı Düzey	30,0 – 59,9	Az kararlı	50,0 – 59,9
		Kararlı	40,0 – 49,9
		Çok kararlı	30,0 – 39,9
Dayanıklı Düzey	0,0 – 29,9	Dayanıklı	20,0 – 29,9
		Çok dayanıklı	0,0 – 19,9
Kayda alınmamış	Uygulama dışı	–	–

Kaynak: Fragile States Index Methodology and Cast Framework, Fund for Peace, <http://fundforpeace.org/wp-content/uploads/2019/04/9511904-fragilestatesindex.pdf>, (17.05.2019).

Endeksi oluşturan on iki parametreden; demografik baskılar (DB), mülteciler ve yerinden olmuş kişiler (MYK), baskı grupları (BG), kalifiye eleman/beyin göçü (KBG) gibi dört değişken, sosyal göstergelerdir. İktisadi göstergeler; düzensiz ekonomik kalkınma (DEK) ve yoksulluk/ekonomik gerileme (YEG) olarak ikiye ayrılmıştır. Geri kalan altı parametre ise politik değişkenlerdir. Bunlar; devlet meşruiyeti (DM), kamu hizmetleri (KH), insan hakları ve hukukun üstünlüğü (İHÜ), güvenlik sistemi (GS), muhalif seçkinler (MS) ve dış müdahale (DM) olarak belirlenmiştir.⁶¹

Tablo 5: Kırılgan/Başarısız Devlet Endeksi'ne (FSI) Göre Tunus'un 2010-2018 Yılları Arasındaki Derecelendirme Verileri

Yıl	Sıra	Sosyal Göstergeler				İktisadi Gös.		Politik Göstergeler						Top.
		BD	MYK	BG	KBG	DEK	YEG	DM	KH	İHÜ	GS	MS	DM	
2010	118	5,7	3,4	5,4	5,2	7,0	5,0	6,4	5,7	7,5	6,5	6,0	3,7	67,5
2011	108	5,5	3,4	5,6	5,2	6,6	5,0	7,2	5,3	7,7	7,0	6,8	4,8	70,1
2012	94	5,2	4,0	5,6	5,2	6,3	5,5	7,8	5,0	8,3	7,5	7,8	6,0	74,2
2013	83	4,9	4,2	7,8	5,0	6,0	6,0	7,9	5,0	8,4	7,2	7,8	6,3	76,5
2014	78	4,7	4,4	7,8	5,3	5,7	6,3	8,0	5,2	8,1	7,3	8,1	6,6	77,5
2015	86	4,7	4,1	7,8	5,5	5,4	6,6	7,0	4,9	7,0	7,8	8,1	6,9	75,8
2016	88	4,4	4,2	7,9	5,8	5,1	6,9	6,7	4,6	6,7	7,9	7,8	6,6	74,6
2017	89	4,2	4,7	8,3	6,1	4,9	6,7	6,5	4,4	6,5	8,3	7,8	6,7	74,2
2018	92	3,9	4,4	8,0	6,0	5,0	6,6	6,6	4,1	6,2	8,0	7,8	6,6	72,1

Kaynak: Fund For Peace, Fragile States, 2010-2019 yılları raporlarına istinaden oluşturulmuştur. (Ayrıntılı gösterim kaynakçada sunulmuştur.)

Tunus, başarısız devletler endeksinde 2010 yılında toplam 67,5 puana sahip iken 2018 senesine gelindiğinde 72,1'e yükselmiştir. Söz konusu puan artışı Tunus'u endeks sıralamasında yükselterek kırılganlık düzeyini 'düşük uyarı'dan 'uyarı' düzeyine

⁶¹ Aynı yerde, s.14.

getirmiştir. 2012 yılında kırılmalığın en üst seviyeye ulaştığını söylemek mümkündür. Bahsi geçen yılda ülkenin puanı toplam olarak 4,1 artmıştır. Ayrıca Tunus'un sıralamadaki yeri incelendiğinde, ülkenin 2010 yılında kırılmalılık endeksinde değerlendirmeye tabi tutulan devletler arasında 118. sırada (düşük uyarı) yer almıştır. 2011 yılına gelindiğinde ülke on sıra gerileyerek endekste 108. sıraya yerleşmiştir. Endeksteeki sıralamalar bakımından en kötü yılın 2014 olduğu ve bu durum 2010 yılı temel alındığında ülkenin 40 sıra birden gerilediğine işaret etmektedir. 2015 yılından itibaren küçükte olsa bir toparlanma yaşanmış ve 2018 senesinde Tunus'un sıralaması 92 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu ülke Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılında ise 26 sıra birden gerilemiştir.

Küresel Barış Endeksi

Avustralya merkezli, Ekonomi ve Barış Enstitüsü (Institute for Economics and Peace) tarafından 2007 yılında 127 devleti kapsayan endeks, 2018 senesinde 163 ülkeyi değerlendirmeye almıştır. Küresel Barış Endeksi (Global Peace Index), devletleri üç ana kategoride incelemektedir. Bunların ilki toplumdaki güvenlik düzeyi, ikincisi yerel-uluslararası çatışmaların boyutu ve üçüncüsü ise toplumun askerleşme derecesidir.⁶² Endeks bu üç kıstas temelinde bir ülkede barışı ölçebilmek için şiddet ve korku göstergesi olan 23 alt kategori kullanmaktadır.⁶³

Tablo 6: Küresel Barış Endeksi (KBE) Puan Aralığı Tablosu

Puan aralığı	Barış Koşulları
0 – 1.5	Çok yüksek
1.5 – 2	Yüksek
2 – 2.5	Orta
2.5 – 3	Düşük
3 ve üstü	Çok düşük

Kaynak: Global Peace Index, Vision of Humanity 2019, s.3., <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/06/GPI-2017-Report-1.pdf>, (20.05.2019).

Küresel Barış Endeksi 0 ilâ 5 arasında bir değer içermektedir. Beş en kötü, sıfır ise en iyi değerdir. Söz konusu puanların toplamı endekste düşükten yükseğe doğru yani iyiden kötüye doğru sıralanmaktadır. Kısaca ülke sıralamasının yüksek olması kötüye işaretir.

⁶² Global Peace Index, 2017, s.3., <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/06/GPI-2017-Report-1.pdf>, (20.05.2019).

⁶³ Aynı yerde, s. 101.

kullanılmaktadır.⁶⁶ Bu faktörlerden her biri için farklı ağırlıklara sahip puantaj sistemi uygulanmaktadır. Endeks terör eylemlerinin psikolojik etkisini de yadsımamaktadır.

Tablo 8: Küresel Terör Endeksi Puanlaması

Boyut	Katsayı
Toplam olay sayısı	1
Toplam ölüm sayısı	3
Toplam yaralanma sayısı	0,5
Mülk hasarı seviyesi	0 ile 3 arası*****

Kaynak: Global Terrorism Index, Vision of Humanity 2019, <http://globalterrorismindex.org/>, (21.05.2019).

***** Mülk hasarı seviyesinin katsayısı belirlenirken terör saldırısının maddi hasar seviyesi baz alınmaktadır. Bunlar; 0-bilinmeyen, 1-bir milyon dolardan az, 2-bir milyon dolar ile bir milyar dolar arası, 3-bir milyar dolardan fazla.

Bu endekste sıralama yapılırken ülkelerin KTE ortalaması alınarak (0-10 puan aralığında) en yüksek puandan en düşüğe doğru sıralanmaktadır. Dolayısıyla birinci sırada yer alan ülke tehlikeye en fazla maruz kalan ülkedir.

Tablo 9: Küresel Terör Endeksine Göre Tunus (2010-2018)

Yıl	Olay	Ölümcül olaylar	Zarar	Mülkiyet	KTE ortalaması	Ülke sıralaması
2010	0	0	0	0	1,68	83/162
2011	0	0	0	0	1,04	92/162
2012	2	4	0	3	2,32	59/162
2013	1	0	0	3	2,05	68/162
2014	14	6	1	21	3,55	45/162
2015	10	10	10	6	3,70	47/162
2016	9	81	96	2	4,96	35/162
2017	4	22	6	0	4,61	41/163
2018	3	5	4	0	4,09	47/163

Kaynak: Global Terrorism Index, Vision of Humanity 2019, 2010-2019 yıllar arası raporlarına istinaden oluşturulmuştur. (Ayrıntılı gösterim kaynakçada sunulmuştur.)

Tablo 9 incelendiğinde Tunus için Küresel Terör Endeksi verilerinde; 2010 yılında 1,68 olan ortalama değer 2011 yılında ilginç bir şekilde 1,04'e düştüğü görülmektedir. Bu endekse göre; 2011 yılında 1,04 olan ortalama puan 2012 senesinde 1,28 puan birden yükselerek 2,32'ye ulaştığı görülmektedir. Tunus 2016 yılında 4,96 puan ile bu endekste en kötü sıralamaya sahip olmuştur. Tunus, Küresel Terör Endeksinde 2010 yılında değerlendirmeye tabi tutulan 162 ülke arasında 83. sırada yer almıştır. Endekse göre, 2012 yılından itibaren politik istikrarsızlığa bağlı terör eylemlerinin arttığını söylemek doğru olacaktır. Ayrıca Tunus'ta yeni anayasa yapım sürecinin başlamasına kadar geçen sürede artış gösteren eylemler, anayasanın kabulü ile azalma eğilimine girmiştir. Bu durum göstergelere de yansımıştır. Ancak kitlesel terör eylemleri Tunus'un endekste yerini ilerleyen yıllarda olumsuz yönde etkilemeye devam etmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Global Terrorism Index, Vision of Humanity 2019, <http://globalterrorismindex.org/>, (21.05.2019).

⁶⁷ Tunus'ta Başkentin Merkezinde Bombalı Saldırı: Yaralılar Var, 29 Ekim 2018, Euronews, <https://tr.euronews.com/2018/10/29/tunus-ta-baskentin-merkezinde-bombal-saldiri-yaralilar-var>, (15.12.2018).

İnsani Gelişme Endeksi

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) İnsani Gelişme Rapor Ofisi tarafından 1990 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan endeks “İnsani Gelişme Endeksi” (Human Development Index) olarak anılmaktadır. Mahbub ul Haq tarafından geliştirilen endeks, bir ülkenin genel gelişmişlik düzeyinin yalnız iktisadi büyümeyle değil, insanların refah seviyeleriyle de ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Daha net bir ifadeyle, bu endeks devletlerin gelişmişlik düzeylerini ve halkının refah seviyesini ölçmektedir. Sosyo-ekonomik yaşamın üç önemli boyutu üzerinde durulmaktadır. Bu üç boyuttan ilki; yaşam standardı özelinde kişi başına düşen milli gelirdir. İkinci ise eğitim standartlarının yer aldığı kategoridir. Sonuncu faktör ise uzun ve sağlıklı yaşam standardıdır.⁶⁸ Bu endekste ülkeler düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olarak dört grupta değerlendirilmektedir.

Tablo 10: İnsani Gelişme Endeksi Puanlama Kriteri

Endeks Değeri	Grup Tanımı
0 - 0,510	Düşük
0,511 - 0,697	Orta
0,698 - 0,806	Yüksek
0,807 - 1	Çok Yüksek

Kaynak: UNDP Human Development Report 2018, Human Development Index, 2019, <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-report-focusinequality>, (20.05.2019).

Tablo 10’a göre 0 ilâ 0,510 değer aralığında yer alan ülkeler ‘düşük’ grupta bulunmaktadır. Bu grupta yer alan ülkeleri az gelişmiş devletler olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Bu kategorideki ülkelere örnek olarak Orta Afrika Cumhuriyeti, Nijer ve Çad verilebilir. ‘Orta’ olarak kabul edilen grupta ise Madagaskar, Moritanya ve Solomon Adaları gibi gelişmekte olan devletler yer almaktadır. ‘Yüksek’ olarak tanımlanan ülkeler ise gelişmiş devlet statüsündedir. Örneğin; Tunus, Türkiye, Kolombiya gibi ülkeler bu gruba dâhildir. Gelişmiş ülkeler ‘çok yüksek’ kategorisinde bulunan Norveç, Avustralya ve İsviçre gibi ülkelerdir.

Tablo 11: İnsani Gelişme Endeksine Göre Tunus (2010-2017)

Yıl	Doğumda ortalama yaşam süresi (yıl)	Öğrenim görme süresi beklentisi (yıl)	Ortalama öğrenim görme süreci (yıl)	Kişi başına düşen satın alma kapasitesi (Dolar)	IGE değeri	İnsani gelişmişlik düzey	Sıralama
2010	74,6	14,5	6,6	10,078	0,714	Yüksek	94/182
2011	74,6	14,6	6,9	9,723	0,717	Yüksek	94/186
2012	74,6	14,7	6,9	10,034	0,720	Yüksek	94/186
2013	74,7	14,7	7,0	10,141	0,722	Yüksek	90/187
2014	74,8	14,6	7,0	10,270	0,723	Yüksek	96/188
2015	75,0	14,6	7,1	10,249	0,725	Yüksek	97/188
2016	75,7	15,1	7,1	10,192	0,732	Yüksek	96/188
2017	75,9	15,1	7,2	10,275	0,735	Yüksek	95/189

Kaynak: Human Development Index, 2011-2018 yılları arası raporlarına istinaden oluşturulmuştur. (Ayrıntılı gösterim kaynakçada sunulmuştur.)

⁶⁸ Human Development Index, 2019, <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-report-focusinequality>, (20.05.2019).

Tablo 11’de Tunus’un İnsani Gelişme Endeksindeki sıralaması genelde yüksek olarak görülmektedir. 182 ülkenin değerlendirildiği 2010 raporunda Tunus’un 94. sırada yer aldığı görülmektedir. Ülke 2011 ve 2012 yıllarında 186 ülkenin yer aldığı değerlendirmede ise mevcut yerini korumuştur. 2013 yılındaki endekse göre sıralaması yükselmiş olsa bile sonraki yıllarda ülkenin sıralamasının aşağılara düştüğü görülmektedir.

Sonuç

Arap Baharı’nın başlangıcından günümüze Orta Doğu coğrafyasında politik istikrarsızlığın hâlâ devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ekonomik ve devlet yapısının kırılganlığı, toplumsal barışı sağlamadaki yetersizlik ve güvenlik zafiyeti ışığında sınıanan hipoteze göre politik istikrarsızlığın Tunus’a birçok anlamda güç kaybettiği kanıtlanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda vurgulanması gereken en önemli konu politik istikrarsızlığın ülkelerin sadece bir dönemini değil, geleceğini de derinden etkilediği yönündedir. Gene bir diğer önemli sonuç; politik istikrarsızlık sadece ekonomi ile değil, devletlerin kırılganlığı, barıştan uzaklaşması, teröre yatkınlığı ve insani gelişimi ile de doğrudan ilişkili olduğudur.

Bu çalışmadan çıkan ana sonuçlardan ilki iktidarların halkın demokrasi isteklerini görmedikleri sürece ayaklanma ve isyanlar ile karşı karşıya kalacakları gerçeğidir. İkincisi ise ekonominin kötü gidişatı politik istikrarsızlığı tetiklemektedir. Diğer bir faktör ise gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Tabiri caizse hükûmetlere yakın cenah ve diğer seçkinler ülke içinde zenginleşirken yönetilenler fakirleşiyorsa bu durumda halk adeta pimi çekilmiş bir bombaya benzemektedir. Dördüncü çıkarım ise muhalefetin susturulması her ne kadar iktidarın koltuğunu geçici olarak sağlamlaştırırsa da uzun vadede kaybeden iktidar olmaktadır. Son olarak yakın siyasi tarih otokrat liderlerin sonuyla ilgili önemli dersler vermiştir. Arap Baharı sonucunda otokrat liderlerin ve seçkinlerin sonu ülkeyi terk etme, toplumsal linç ve başka küresel güçlerin (NATO) duruma müdahalesi şeklinde olmuştur.

KAYNAKÇA**Kitaplar**

- Abdel-Moneim, Mohamed Alaa, A Political Economy of Arab Education: Policies and Comparative Perspectives, Routledge, Newyork, 2016.
- Ateş, Toktamış, Siyasal Tarih, Bilgi, İstanbul, 2010.
- Corporate Author, Strategic Information on The Country. Corporate Author (Ed.) Tunisia Company Laws and Regulations Handbook, Int'l Business USA, 2015.
- Cukierman, Alex, Edwards, Sebastian ve Tabellini, Guido, Seigniorace and Political Instability, NBER, Cambridge 1989.
- Mallat, Chibli, Mortimer, Edward, The Background to Civil Resistance in the Middle East, Roberts, Adam, Willis, Michael, J.,vd. (Ed.) Civil Resistance in the Arab Spring, Oxford University Press, New York, 2016.
- Monica, Marks, Tunisia's Ennahda: Rethinking Islamism in the context of ISIS and the Egyptian Coup, Brookings, Washington, 2015.
- Oran, Baskın, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar- Cilt 3 (2001 – 2012), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sönmezoglu, Faruk, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 2010.
- Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih (1789 – 2014), Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015.
- Weber, Max, Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology (Ed.) Roth, Guenther ve Wittich Claus, Los Angles: University, California 1978.

Makaleler

- Alesina, Alberto, Perotti, Roberto, The Political Economy of Growth: A Critical Survey of the Recent Literature, The World Bank Economic Review 8/3, 1994.
- Ayaydın, Hasan, Politik Faktörler ile Finansman Arasındaki İlişki Üzerine: Teori ve Literatür, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi,4/8, 2015.
- Ayhan, Veysel, Tunus İsyani: Arapların Devrim Ateşini Yakması, Ortadoğu Etütleri, 3/ 2, 2012.
- Bachrach, Judy, WikiHistory: Did the Leaks Inspire the Arab Spring?, World Affairs 2011, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/wikihistory-did-leaks-inspire-arab-spring>, (09.05.2019).
- Eckstein, Harry, A Theory of Stable Democracy, Research Monograph, Number 10, Center of International Studies, Princeton University, 1961, Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi. E. Özbudun (Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24, 1967.
- Günay, Orhan, Yasemin Devrimi: Tunus'ta Ne Değişti?, ORDAF, http://www.ordaf.org/yasemin-devrimi-tunusta-ne-degisti/#_ftn3, (12.10.2018).
- Jihadist Violence in Tunisia: The Urgent Need for a National Strategy, (22 Haziran 2016). International Crisis Group, 7. www.crisisgroup.org, (16.05.2019).
- Karahan, Hatice, Karagöl, Erdal Tanas, Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar. SETA Perspektif, 41, 2014.
- Kaya, Emirhan, Understanding the Political Economy of the Arab Spring, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi Haziran 2014 Cilt: 5 Sayı:2, http://www.esbadergisi.com/images/sayi9/arab_spring_emirhan_kaya.pdf, (10.10.2018).
- Koçak, Konur, Alp, Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus, Yasama Dergisi, 2012.
- Konukçu, Yasemin, Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezinin Önemi, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi Haziran 2018 Cilt: 9 Sayı: 2, <http://www.esbadergisi.com/images/sayi17/2basra-korfezi-konukcu.pdf>,(10.12.2018).

Maksudoğlu, Mehmet, Tunus'un Osmanlı Devletinden Ayrılması, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4.

Özkoç, Özge, Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslam: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma, Mülkiye Dergisi, 40-1.

Öztürk, Yüksel, Şimşek, Erdem, Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1/2, 2013.

Rougier, Eric, "Fire in Cairo": Authoritarian–Redistributive Social Contracts, Structural Change, and the Arab Spring, World Development, 2016, Vol. 78.

Şanlısoy, Selim ve Kök Recep, Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006), Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1, 2010.

Somuncuoğlu, Ecehan, On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 3-1 2015.

Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, 2011, 3/2.

Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirilmesi, Akademik Orta Doğu, 2012, 6/2.

Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Devrimin ve Nahda'nın Geleceği. Ortadoğu, 7-70, 2015.

Telatar, Erdinç, Cangir, Niyazi, Türkiye İçin Politik İstikrarsızlık Endeksleri: 1955-2009 Dönemi, Sosyo Ekonomi, 21, 2014.

Ulutaş, Ufuk, Torlak, Furkan, Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi, SETA Analiz, Kasım, 2011.

Raporlar

Fragile States Index 2010, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2011, https://www.pucsp.br/ecopolitica/downloads/failed_states_index_2011.pdf, (14.02.2018).

----- 2011, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2012,

<https://foreignpolicy.com/2011/06/14/the-failed-states-index-2011/>, (14.02.2018).

----- 2012, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2013, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/cfsir1210-failedstatesindex2012-06p.pdf>, (14.02.2018).

----- 2013, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2014, <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1306-failedstatesindex2013-06l.pdf>, (15.02.2018).

----- 2014, The Fund for Peace, FFP, Washington, <http://library.fundforpeace.org/library/cfsir1423-fragilestatesindex2014-06d.pdf>, 2015, (15.02.2018).

----- 2015, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2016, <http://fundforpeace.org/fsi/wp-content/uploads/2017/05/Fragile-States-Index-Annual-Report-2015-ver-9.pdf>, (15.02.2018).

----- 2016, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2017, <https://fundforpeace.org/fsi/2016/06/27/fragile-states-index-2016-annual-report/fragile-states-index-annual-report-2016-ver-3e/>, (04.01.2019).

----- 2017, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2018, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/951171705-Fragile-States-Index-Annual-Report-2017.pdf>, (04.01.2019).

- 2018, The Fund for Peace, FFP, Washington, 2019, <http://fundforpeace.org/fsi/wp-content/uploads/2018/04/951181805-Fragile-States-Index-Annual-Report-2018.pdf>, (13.06.2019).
- Global Peace Index 2011, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2011, <http://gtmarket.ru/files/news/2011/global-peace-index-report-2011.pdf>, (10.01.2018).
- 2012, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2012, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/2012-Global-Peace-Index-Report.pdf>, (10.01.2018).
- 2013, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2013, https://www.files.ethz.ch/isn/165595/2013_Global_Peace_Index_Report.pdf, (10.01.2018).
- 2014, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2014, http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/04/2014-Global-Peace-Index-REPORT_0-1.pdf, (10.01.2018).
- 2015, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2015, http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/04/Global-Peace-Index-Report-2015_0.pdf, (12.01.2018).
- 2016, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2016, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/02/Global-Terrorism-Index-2016.pdf>, (12.01.2018).
- 2017, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2017, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/06/GPI-2017-Report-1.pdf>, (14.01.2018).
- 2018, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2018, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>, (06.04.2019).
- 2019, Institute for Economics and Peace, Sydney, IEP, 2019, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/06/GPI-2019-web003.pdf>, (10.06.2019).
- Global Terrorism Index 2011, Institute for Economics and Peace, 2011 Sydney, IEP, <http://visionofhumanity.org/indexes/terrorism-index/>, (13.02.2018).
- 2012, Institute for Economics and Peace, 2012, Sydney, IEP, <https://www.files.ethz.ch/isn/156010/2012-Global-Terrorism-Index-Report1.pdf>, (13.02.2018).
- 2013, Institute for Economics and Peace, 2013, Sydney, IEP, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2013/06/Global-Terrorism-Index-Report-2013.pdf>,
- 2014, Institute for Economics and Peace, 2014, Sydney, IEP, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Terrorism-Index-Report-2014.pdf>, (13.02.2018).
- 2015, Institute for Economics and Peace, 2015, Sydney, IEP, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>, (13.02.2018).
- 2016, Institute for Economics and Peace, 2016, Sydney, IEP, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>, (13.02.2018).
- 2017, Institute for Economics and Peace, 2017, Sydney, IEP, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>, (13.02.2018).
- 2018, Institute for Economics and Peace, 2018, Sydney, IEP,

- <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018.pdf>, (11.01.2019).
- 2019, Institute for Economics and Peace, 2019, Sydney, IEP, <http://visionofhumanity.org/indexes/terrorism-index/>, (06.06.2019).
- Human Development Report 2010, United Nations Development Programme, New York, 2011, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf, (09.07.2018).
- Human Development Report 2011, United Nations Development Programme, New York, 2012, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf, (09.07.2018).
- 2012, United Nations Development Programme, New York, 2013, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf, (09.07.2018).
- 2013, United Nations Development Programme, New York, 2014, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2014_en_complete.pdf, (09.07.2018).
- 2014, United Nations Development Programme, New York, 2015, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>, (09.07.2018).
- 2015, United Nations Development Programme, New York, 2016, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf, (09.07.2018).
- 2016, United Nations Development Programme, New York, 2017, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, (09.07.2018).
- 2017, United Nations Development Programme, New York, 2018, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development2017_report.pdf, (09.07.2018).
- Military Expenditure by Country, In Constant (2017) US\$ m., 1988-2018, Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf>, (12.06.2019).
- Military Expenditure By Country as Percentage Of Gross Domestic Product, 1988-2018, Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20as%20a%20share%20of%20GDP%20%38pdf%30.pdf>, (12.06.2019).
- Schiller, Thomas, Tunisia – A Revolution and Its Consequences , Report No: 5, International Reports, Berlin, 2011.
- Tunisia - Economic Indicators, 2018, Trading Economics, <https://tradingeconomics.com/tunisia/indicators>, (17.05.2019).
- Tunisia Economic Outlook, Focus Economics, 2016, <http://www.focus-economics.com>, (17.05.2019).
- , Focus Economics, 2018, <http://www.focus-economics.com>, (17.05.2019).
- Tunisia: Financial Position, 2018 International Monetary Fund <http://www.imf.org>, (17.05.2019).
- Tunisia, The Cia Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>, (04.02.2019).

Çevrimiçi Kaynaklar

- Çiçek, Nevzat, Tunus'ta Gannuşi Modeli, (02 Kasım 2014), www.timeturk.com.tr, (05.05.2019).
- Election Guide, (26 Ekim 2014), <http://www.electionguide.org/elections/id/2746>, (12.05.2019).
- European Parliament, European Parliament Resolution on the Referendum and the Political Situation in Tunisia, 2002, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B5-2002-0382+0+DOC+XML+V0//EN&language=sk>, (01.05.2019).
- Inter-Parliamentary Union, Elections Held in 1994, http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_94.htm, (13.05.2019).
- , Elections Held in 2004, http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_04.htm, (13.05.2019).
- , Elections Held in 2009, http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_09.htm, (13.05.2019).
- Lewis, Aidan, Profile: Tunisia's Ennahda Party, (25 Kasım 2011), www.bbc.com, (16.05.2019).
- Nahda'dan Laiklik Mesajı, 01 Mayıs 2016, Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nahdadan-laiklik-mesaji>, (22.05.2019).
- NDI Welcomes Tunisian National Constituent Assembly President Mustapha Ben Jaafar. (08 Mayıs 2014), www.ndi.org, (22.05.2019).
- Nobel Peace Prize for Tunisian National Dialogue Quartet. (09 Kasım 2015). www.bbc.com, (22.05.2019).
- Qui est Youssef Chahed ?, (03 Ağustos 2016), www.businessnews.com.tn, (14.04.2019).
- The Constitution of Tunisia, 1957, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tn/tn028en.pdf>, (12.05.2019).
- Tunus Ağlıyor, Milliyet, 08 Nisan 2000.
- Tunus Başbakanı İstifa Etti, 17 Haziran 2016, tr.sputniknews.com, (14.04.2019).
- Tunus'ta Başkent'in Merkezinde Bombalı Saldırı: Yaralılar Var, 29 Ekim 2018, Euronews, <https://tr.euronews.com/2018/10/29/tunus-ta-baskentin-merkezinde-bombali-saldiri-yaralilar-var>, (15.12.2018).
- Tunisia Election: Beji Caid Essebsi Sworn in as President. (31 Aralık 2014), www.bbc.com, (12.04.2019).
- Tunus'ta İslami Uyanış ve Nahda Tecrübesi. (24 Ağustos 2013), www.haber7.com, (18.02.2019).
- Tunus'ta Muhalif Lidere Suikast, Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2013 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-muhalif-lidere-suikast/229924>, (18.02.2019).
- Tunus'ta Muhalif Siyasetçiye Suikast, Aljazeera Turk, 06 Şubat 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-muhalif-siyasetciye-suikast>, (18.02.2019).
- Tunisia's President Vows to Uphold Revolution, Aljazeera 13 Aralık 2011, <https://www.aljazeera.com/news/africa/2011/12/201112139233572166.html>, (18.02.2019).
- Tunus'ta Yeni Anayasa Yürürlüğe Girdi, Aljazeera Turk, 27 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-yururluge-girdi>, (18.02.2019).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Tunus, 2017, www.mfa.gov.tr, (02.05.2019).
- WITS, 2015, Tunisia Imports By Country and Region, wits.worldbank.org, (02.05.2019).
- Who are the Tunisian National Dialogue Quartet?, (25 Kasım 2015), www.theguardian.com, (22.05.2019).

Yıldız, Hamdi, Dünden Bugüne Nahda Hareketi, 20 Mayıs 2016, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-nahda-hareketi/575680>, (12.04.2019).